

RAZVOJNA PSIHOLOGIJA ZRELOG DOBA

Temu za ovo izlaganje*) birao sam tako da bude, s jedne strane, bar relativno nova za našu sredinu a, s druge, da ne bude interesantna samo za dečje psihologe nego i za druge. Mislim da problemi razvojne psihologije zrelog doba u tom pogledu zaslužuju pažnju. Ako ne zbog drugog, onda bar zbog toga što većina učesnika ovog skupa spada u tu uzrasnu grupu.

Dakle, namera mi je da s vama danas podelim neka saznanja i neka razmišljanja o razvojnim promenama u zreloom dobu, tačnije rečeno o razvojnoj psihologiji celog životnog ciklusa. Ovde je neophodno da odmah unesem neka preciznija određenja. Pod razvojnom psihologijom se obično podrazumeva psihologija detinjstva i mladosti. U novije vreme se ubrzano razvija i psihologija starenja — gerontopsihologija.

Javljanjem gerontopsihologije ponekad se proširuje značenje izraza „razvojna psihologija” tako što se njime označava psihološka disciplina koja izučava sve psihičke promene koje su sistematski povezane sa uzrastom. Dakle, u ovom značenju razvojna psihologija obuhvata i uzrasne promene u periodima rasta i razvoja (detinjstvo, mladost) i u periodu propadanja (starost). Ovu disciplinu najbolje bi bilo zvati psihologija uzrasta (uzrasna psihologija).

Ja, međutim, neću danas da govorim o psihologiji uzrasta niti o psihologiji starenja već o razvojnoj psihologiji zrelog doba i o njenim implikacijama za celovitu razvojnu psihologiju, tj. za psihologiju *svih uzrasta u kojima postoje uzrasne razvojne promene*. (Time se isključuju periodi u kojima postoje uzrasne degenerativne promene).

---

* Plenarno predavanje na Savetovanju Društva sociologa Slovenije, Bled, novembar 1984.

Očigledno je da je u psihološkim izučavanjima razvojnih perioda sve do skoro postojala jedna jasno uočljiva praznina — zrelo doba. Dskorasnja izučavanja su se, dakle, odnosila na periode u kojima su psihološke promene imale jasnu organsku (morfološku) osnovu, bilo u vidu organskog sazrevanja (detinjstvo i mladost) bilo u vidu organskih degenerativnih promena (starost). Psihologija je, očigledno zanemarivala zrelo doba u kome nema nekih jasnih pokazatelja ni organskog sazrevanja ni organskog propadanja. Dakle, čitav jedan dugi uzrasni period (negde od 20 do 40—50 godina), toliko značajan u životu, ostajao je van interesovanja razvojnih psihologa.

Profesionalni psiholozi su se i ovde čudno ponašali — tek od pre desetak — petnaestak godina oni otkrivaju trivijalnu činjenicu da se i zreli ljudi razvijaju. (Nasuprot profesionalnim psiholozima u književnosti je, na primer, to običan truizam, jer se u mnogim značajnim delima prikazuje upravo rast i razvoj ličnosti baš u tim zrelim uzrastima). Sve do tog najnovijeg vremena u psihologiji dominira približno ovakva opšta predstava o životnom ciklusu: postoji period rasta i razvoja (detinjstvo i mladost), potom period zrelosti (viden kao period platoa i stabilizacije u razvoju), i, na kraju, period propadanja psiholoških funkcija (senescencija). Dakle, zrelo doba je monolitan period (čini jedan jedinstveni uzrasni blok) u kome nema razvojnih promena. Navodimo samo jedan jasan primer ovakve konceptualizacije razvoja, u Pijažeevoj teoriji postoji buran kvalitativan razvoj inteligencije sve do stadijuma formalnih operacija koji se postiže s 15—18 (u revidiranoj teoriji sa 20) godina i — to je cela priča o razvoju. Retke su psihološke teorije koje razvojnu periodizaciju protežu dalje od zrelosti (koja se postiže sa 18—20 godina). Među takve teorije svakako spada Eriksonova (sa svojih osam doba čovekovog života, koja uključuju sve uzraste) ili Kolbergova teorija o šest stadijuma moralnog razvoja (koja ne ide do kraja života kao Eriksonova).

Postavlja se pitanje: koji su to činioci ometali psihologiju da ne uoči i ne podvrgne izučavanju razvojne promene u odraslom dobu?

Smatram da su glavnu ometajuću ulogu imali *teorijski okviri* razvojne psihologije. U osnovi, teoretisanje u razvojnoj psihologiji je uvek bilo pod snažnim uticajem biologije. Za razvojne psihologe je prosto nezamislivo da može postojati razvoj koji kao supstrat nema biološke (morfološke i druge) promene, bilo da je reč o biološkom sazrevanju (u detinjstvu i mladosti) ili biološkom propadanju (u starosti). Svako takvo biološko teorijsko viđenje razvoja je i individualističko stanovište koje je nemoćno

---

kada se suoči sa činjenicom razvoja koji ne počiva na biološkim promenama u jedinki.

Drugi skup činilaca koji su ograničavali usredsređivanje na razvojne promene u odrasloj dobi su *socijalni činioci*. Naime, u žižu istraživanja dospevaju oni problemi koji su socijalno relevantni. Ima više razloga što problemi zrelog doba doskora nisu imali takvu relevantnost, a sada je imaju. Najpre, tu su promene u sferi rada. Brzo smenjivanje tehnologija dovodi ljude zrelog doba u situaciju da menjaju radna mesta i zanimanja mnogo češće nego ranije. Otud iskrsavaju problemi adaptacije odraslih ljudi na te nove zahteve pa postaje značajno da se i naučno izuči sposobnost odraslih ljudi za adaptaciju, za nova učenja itd. Mnoge promene u životu odraslih i van radne sfere kao što su problemi proistekli iz migracija (i izvedeni problemi uklapanja u novu socijalno-kulturnu sredinu), učestali razvodi, emancipacija žena, problemi prilagođavanja na ubrzane socijalne promene itd. takođe stvaraju socijalne probleme čije rešavanje nije moguće bez izučavanja dinamike promena u odrasloj dobi. Dakle, javlja se neka vrsta socijalne narudžbine da se izuči taj prividno adinamički i monolitni uzrasni period koji je ranije bio zanemarivan.

Istraživanja razvojnih promena u odrasloj dobi su intenzivnija tek poslednjih petnaestak godina, ali su već dala praktično i teorijski veoma izazovne rezultate. Te rezultate bismo najkraće mogli izraziti ovako: a) u odrasloj dobi postoje promene (naspram starijih uverenja o platou u razvoju i o stabilnosti tog perioda), b) te promene su razvojne prirode i c) propadanje (deteriorizacija) psihičkih funkcija nastaje relativno kasno.

Problem razvoja u zreloj dobi

Iza ovih, na izgled, trivijalnih nalaza kriju se veoma ozbiljni i izazovni problemi za psihologiju kao nauku. Središnji deo ovog izlaganja odnosi se upravo na analizu širih teorijskih implikacija ovih nalaza.

Od centralnog značaja je ovde činjenica da postoji psihološki razvoj a da nema nikakvih potvrda da on počiva na biološkim promenama kao supstratu tog psihološkog razvoja. Ovakva situacija skoro da je jedna vrsta prirodnog eksperimenta u kome je varijabla bioloških organskih promena (maturacionih ili degenerativnih) eliminisana i ostaje da se utvrdi da li postoji i kakve prirode je psihički razvoj u tim uslovima. Situacija je, u nekom vidu, analogna sa onom poznatom iz antropogeneze. Naime, sve do pojave *homo sapiensa* razvoj ponašanja počivao je na uočljivim morfološkim promenama (povećanje težine i volumena mozga, pojava

novih moždanih struktura i sl.). Međutim, od pojave *homo sapiensa* nema dokaza o postojanju takvih morfoloških promena pa se objašnjenje promena u ponašanju mora temeljiti na drugojačijim principima.

Iz te bazične činjenice, da postoji psihički razvoj u zreloom dobu a da se ne može objasniti morfološkim promenama, javlja se niz izvedenih problema: da li su te razvojne promene iste prirode kao i one u detinjstvu i mladosti, da li se mogu definisati jasni razvojni stupnjevi u zreloom dobu (u celini ili kod pojedinih psihičkih funkcija), koji su kriterijumi razlikovanja razvojnih i nerazvojnih promena u zreloom dobu, koji su pokretači (faktori) psihičkog razvoja (ako je organsko sazrevanje isključivi pokretač) i koji faktori određuju smer tih promena? Očigledno je da se ovi temeljni problemi razvojne teorije u mnogo oštrijem vidu postavljaju kada je reč o zreloom dobu nego kada je reč o pre-adultnim periodima (detinjstvo, mladost), koji su mnogo univerzalnije razvojne faze i pri čijem tumačenju se uvek možemo osloniti i na pretpostavljeni (barem) genetički program koji određuje i pojavu promena i njihov smer i okvirne uzraste u kojima se te promene odigravaju. Uzmimo samo kao primer psihičke promene povezane s pubertetom za koje možemo znati i približni uzrast, možemo identifikovati organske činioce tih promena, na osnovu univerzalnosti te pojave možemo prognozirati smer izlaska iz te faze itd. Međutim, kada se suočimo s promenama sličnog intenziteta u odraslom periodu ne raspolažemo sličnim biološko-maturacionim osloncem za njihovo tumačenje.

Dakle, razvojne promene u zreloom dobu zbog činjenice da ne počivaju na prepoznatljivim morfološkim promenama pokreću ozbiljne probleme za razvojnu teoriju i, povratno, bacaju drugojačije svetlo i na razvoj u pre-adultnim periodima.

Suočen s tim novim razvojnim problemima ja ću pokušati da pri njihovom rešavanju isprobam vrednost dveju strategija. Prva se sastoji u tome da se sami nalazi o razvojnim promenama u zreloom dobu podvrgnu analizi, kako bi se otkrila njihova priroda. Druga strategija u rešavanju tih problema je da se pođe od „tradicionalne” razvojne teorije, tj. od teorije razvoja koja je formulisana na osnovu izučavanja pre-adultnih perioda razvoja i da se ona isproba i pri tumačenju razvoja u odraslom periodu.

Neki rezultati empirijskih istraživanja razvoja u odraslom dobu

Longitudinalna izučavanja sposobnosti, koja su bila nastavljena i posle uzrasta od 20 i 30 godina, su prva ukazala da klasična shema o za-

stoju u razvoju i o relativno ranom početku opadanja sposobnosti ne može biti potvrđena. Naime, svi raniji nalazi o zastoju i razvoju i o ranom početku (već posle uzrasta od 20 godina) opadanja sposobnosti bili su dobijeni transverzalnom metodom. Transverzalna metoda, u stvari, i nije podesna za izučavanje razvoja jer su uzorci ispitanika različitih uzrasta uvek pripadnici različitih generacija (o razlikama u nalazima između longitudinalnih ispitivanja videti Ivić et al 1976.). Usled toga sve nađene razlike između pojedinih uzrasta (na primer između ispitanika od 20 i 40 godina) *nužno sadrže pomešane uzrasne i generacijske razlike*. Kao ilustraciju navodimo ovde ispitivanje intelektualnih sposobnosti testiranja od 20, 30, 40, 50 i 60 godina. Transverzalno ispitivanje će uvek pokazati da već u uzrasnim grupama posle 30 godina postoje niži rezultati iz čega se zaključuje da postoji opadanje sposobnosti i to utoliko veće ukoliko su ispitanici stariji. Međutim, dovoljno je kontrolisati samo varijablu obrazovanja (iskazanu brojem godina školovanja) pa da se gotovo celokupna prednost mlađih uzrasta izgubi. Na primer, po podacima popisa stanovništva iz 1971. u Srbiji već u uzrasnim grupama 40—44 godine oko 40% muških i 80% ženskih ispitanika nema nikakvu školu ili ima samo do 4 razreda osnovne škole, dok u uzrastu od 20—24 samo oko 15% muških i oko 28% ženskih ispitanika ima takav obrazovni status. Ako se ima na umu da uvek postoji visoka korelacija između uspeha na testovima inteligencije i stepena školovanja jasno sledi da će nam transverzalno ispitivanje dati lažne podatke o uzrasnoj dinamici jer će uzrasne razlike biti kontaminirane generacijskim, tj. starije generacije će imati niža postignuća ne zbog toga što je došlo do uzrasnog opadanja njihovih sposobnosti nego zbog toga što one proističu iz dela populacije koji, zbog toga što pripada starijoj generaciji, nije imao uslove za veće školovanje.

Ova razlika između longitudinalnih i transverzalnih nalaza važna je, najpre, sa metodološkog stanovišta. Jasno je da longitudinalna istraživanja u mnogo čistijem vidu daju podatke o uzrasnim i razvojnim promenama, jer uzorak čine samo ispitanici iz jedne generacije (problem je kod ovog postupka što je ograničena mogućnost generalizovanja empirijskih nalaza na druge generacije, jer uvek postoji mogućnost da su nalazi pod uticajem iskustva specifičnih za ispitivanu generaciju). Kao što je već rečeno, u transverzalnom postupku pomešane su uzrasne i generacijske razlike i nemamo načina da ih razlučimo.

S druge strane, nađene razlike u rezultatima transverzalnih i longitudinalnih istraživanja pokreću pitanje koje nije tehničko nego je od ži-

votne važnosti za psihologiju odraslog doba. Naime, u longitudinalnom istraživanju ispitanici se uvek porede sami sa sobom u različitim uzrastima. U transverzalnim ispitivanjima pripadnici zrelog i starijeg doba porede se sa pripadnicima mlađe generacije. Iz ta dva referentna okvira mogu proisteći različita saznanja i samosaznanja. Na primer, čovek od 50 godina može biti siguran da su njegove profesionalne sposobnosti jednake onima koje je imao u uzrastu od 30 godina ili čak i bolje, ali da je ipak manje sposoban nego pripadnik generacije koja je sada u uzrastu od 30 godina. Reč nije, dakle, o uzrasnom opadanju sposobnosti ali je ipak od životne važnosti za doživljaj samoga sebe ako se čovek suočava sa činjenicom da su mladi koji rade isti posao sposobniji za taj posao (jer imaju bolje obrazovanje itd.).

Drugi značajan nalaz izveden na osnovu longitudinalnih istraživanja promena u odraslom dobu je da različite psihičke funkcije imaju različiti razvojni tok. Na najbolji način se to u sadašnjem vremenu može videti ako se porede rezultati odraslih zrelih ljudi i dece i adolescenata u različitim kompjuterskim i video igrama. Tu je jasna prednost pre-adultnih uzrasta (mada i ovdje imamo, delimično, efekte generacijskih razlika, jer je očigledno da pripadnici starijih generacija imaju manja iskustva s takvim tipovima aktivnosti). Sposobnosti koje su angažovane u tim video igrama su dobar predstavnik onih sposobnosti koje ranije dosežu svoj maksimum i ranije počinju da opadaju. Reč je upravo o onim oblicima sposobnosti za koje je karakteristično sledeće: a) brzina procesiranja i brzina reagovanja, b) procesiranje se vrši neposredno u umu, bez oslanjanja na pomoćna sredstva, što znatno opterećuje neposredno pamćenje (operativnu memoriju), c) brzo perceptivno prepoznavanje, d) zadaci su temporalne prirode i ispitanik nema mogućnosti da se vrati na prethodno izložene podatke. U celini gledano, reč je, dakle, o jednom tipu sposobnosti za koji je karakteristično da su operacije koje se izvode jednostavne, ali su brojne, operacije se izvode brzo i to u neposrednom pamćenju i pomoću „neposredne“ inteligencije (tj. pomoću inteligencije lišene svih pomoćnih sredstava). Dovoljno je samo tom tipu rešavanja problema suprotstaviti tip rešavanja problema u naučno-istraživačkom radu kada su problemi daleko složeniji (na primer, pri istraživanju uzročnika raka), kada ne postoje vremenska ograničenja, kada istraživaču stoje na raspolaganju moćna pomoćna sredstva (literatura, tehnički aparati te eksperimentisanje, kompjuteri za obradu podataka itd.) pa videti koliko su to različite sposobnosti.

Iz dosadašnjih izučavanja promena u zreloom dobu sledi, dakle, da istovremeno postoji opa-

danje onih oblika sposobnosti u kojima je značajno brzo, neposredno procesiranje. Ali iz tog nalaza ne sledi nipošto da je razvojna krivulja svih sposobnosti takva. Ovde je važno dodati da je gotovo celokupni repertoar psiholoških mernih instrumenata za ispitivanje intelektualnih sposobnosti takav da sadrži ograničenje vremena za rešavanje, da su zadaci relativno prosti, ali da se ispitanicima zabranjuje korišćenje bilo kakvih pomoćnih sredstava koja se u realnoj intelektualnoj delatnosti uveliko koriste. Iz tih činjenica jasno sledi da metode ispitivanja intelektualnih sposobnosti nisu uzrasno nepristrasne i da će u većoj meri, samom svojom prirodom favorizovati mlade ispitanike. To i nije slučajno, jer su gotovo svi testovi nastali iz praktičnih potreba, a praktično su u žiži uvek bili problemi pre-adultnih uzrasta. Da bi se mogle ispitati razvojne promene u zreloom dobu neophodno je stvaranje adekvatnih metoda ispitivanja koje bi polazile od stvarne intelektualne delatnosti zrelih ljudi.

Sledeći važan nalaz istraživanja razvojnih promena u zreloom dobu odnosi se na *indikatore razvoja*. Razvojna psihologija zasnovana na ispitivanju pre-adultnih perioda se najčešće zadovoljava time što utvrđuje *promene u jednoj psihičkoj funkciji*, ili, još i češće, jedne promene u jednoj dimenziji jedne psihičke funkcije. Na primer, ispituje se porast rečnika ili obim pažnje, ili broj elemenata koji se mogu zadržati u neposrednom pamćenju ili, u boljim slučajevima, ispituju se promene u jednoj psihičkoj funkciji uzetoj celovitije. Očigledno je, dakle, da u ovakvom koncipiranju razvojnih promena biva zanemaren jedan potencijalno najznačajniji indikator razvoja — *promene u odnosima između pojedinih funkcija*.

Neka ispitivanja razvojnih promena u zreloom dobu pokazuju da upravo promene u odnosima između pojedinih dimenzija jedne funkcije ili između pojedinih psihičkih funkcija čine srž razvojnih promena u odraslom dobu. Tako Ananjev i Stepanova (1977) konstatuju, na osnovu faktorske analize postignuća na raznovrsnim tipovima zadataka, sledeće vrste razvojnih promena u uzrastu od 22—40 godina: pojačavaju se veze između pamćenja i mišljenja, uz postojani obim pažnje pojačava se njena selektivnost što dovodi do povećane voljne regulacije pažnje, povećava se povezanost između tri ispitivana oblika mišljenja (logičko-verbalnog, ikoničkog i praktičnog). Ovakvi početni nalazi u zreloom dobu — u tom uzrasnom periodu može doći do povećane integrisanosti unutar jedne funkcije i između različitih funkcija. Dakle, možda je u zreloom dobu od dva bazična razvojna procesa — progresivne diferencijacije i progresivne integracije — možda značajnija funkcionalna integracija ponašanja.

Ovaj nalaz se može, bar u vidu hipoteze, još više generalizovati: jedan od ključnih parametara razvojnih promena bi mogle biti promene u ličnosti kao celini, tj. veći integritet pojedinih dimenzija ličnosti. Dakle, barem kao mogućnost za razvoj u zreloom dobu promene odnosa među pojedinim funkcijama, pa i među pojedinim osnovnim domenima ličnosti (kao što su intelektualna sfera, afektivna sfera, potrebe, pojedini oblici aktivnosti), mogu dovesti do izgrađivanja veće celovitosti ličnosti, veće uravnoteženosti među različitim sferama ponašanja, veće funkcionalne saradnje različitih psihičkih sfera što se može izraziti u većoj radnoj sposobnosti ili u subjektivno doživljenom većem skladu ličnosti ili u onome što se laički naziva mudrošću (što je različito od inteligentnosti uzete u tehničko-operativnom značenju).

Nalaza ove vrste ima već dosta. Tako se u pižaveovskoj orijentaciji već ispituju promene u oblasti mišljenja posle osvajanja sistema formalnih operacija (Piaget — 1972), ali i kognitivnoj sferi u celini (G. Labouvie — Vief 1977), u oblasti afektivnog razvoja (na primer: Antonucci, ed, 1976). Najznačajniji nalazi o razvojnim promenama u odraslom dobu mogu se naći u seriji publikacija o tzv. „life-span developmental psychology” (cf.: Baltes and Schaie 1973; Gonlet and Baltes 1970, Nasselrade and Reese, 1973 Baltes and Brim 1981—1984, McCluskey and Reese, 1984. itd.).

U celini gledano, iako su razvojna istraživanja ispitnika u zreloom dobu još uvek malobrojna iz njih slede dosta jasni zaključci: a) taj uzrasni period se ne može više gledati kao monolitna celina, b) u tom periodu postoje značajne promene od mlađih zrelih uzrasta ka kasnijim zrelim uzrastima, c) po svoj prilici reč je o razvojnim promenama, tj. o promenama koje se uklapaju u tzv. ortogenetski princip razvoja (tj. predstavljaju „kretanje od stanja relativne globalnosti i nedovoljne diferenciranosti ka stanju povećane diferenciranosti, artikulisanosti i hijerarhijske integracije”), d) glavni indikator tih razvojnih promena bi mogle biti promene odnosa među pojedinim psihičkim funkcijama, a ne unutar jedne psihičke funkcije, e) ako se kontrolišu jasni slučajevi patologije, opadanje funkcija se javlja znatno kasnije nego što je ranije bilo ustanovljeno (pogotovu ako se ispitivanje vrši longitudinalno a ne transverzalnim metodom).

Opštije značenje razvojne psihologije zrelog doba

Gotovo sigurno utvrđenu činjenicu postojanja razvojnih promena u zreloom dobu, i to promena koje ne počivaju na prepoznatljivim morfo-

loškim biološkim promenama, trebalo bi razmotriti i u svetlosti opšte teorije psihičkog razvoja. Ta analiza može biti plodna u oba smera: s jedne strane, opšta teorija razvoja može pomoći da se osvetle neki aspekti razvoja u zreloom dobu, a s druge, nalazi o razvojnim promenama u zreloom dobu povratno otkrivaju neke neodređenosti u opštoj teoriji razvoja.

Doista, šta može biti taj psihički razvoj koji nema biološki supstrat i, otud, najdelikatniji od svih razvojno-psiholoških teorijskih problema: šta određuje smer razvojnih promena u odrasloom dobu, tj. koja je to konstruktivna sila koja određuje u kom pravcu će se menjati psihičke funkcije i ličnost u celini kada se suoče sa životnim problemima i životnim prekretnicama.

Razvojna teorija zasnovana na izučavanju pre-adultnih perioda razvoja u velikoj meri se oslanja na biološke konstruktivne činioce. To je, na primer, upravo tako u Pijažeovoj teoriji. Razvoj je, po takvom biološki utemeljenom shvatanju temporalni proces čiji konačni rezultat nije genetički programiran, ali čije je funkcionisanje određeno univerzalnim genetički programiranim procesima. Kada se kaže da je razvoj temporalni proces onda to znači više stvari: a) on ima određenu brzinu odvijanja jer operacije uravnotežavanja posle svakog remećenja ravnoteže traže određeno vreme i preveliko ubrzanje tog procesa može izazvati poremećaje i b) postoji unutrašnja zakonitost razvojnih promena koja se izražava kroz određeni redosled javljanja različitih promena (tzv. vremenska hijerarhija struktura).

Ali, šta biva sa psihološkim promenama ako ne postoje odgovarajuće biološke promene koje daju bar početni impuls i osnovni smer (kao što je to u pre-adultnim periodima u kojima se jedinka kreće ka morfološki sve zrelijim stanjima)? Da li će to onda biti promene bez smera, tj. u bilo kom smeru pa, otud, neće biti razvojne promene? Pošto, dakle, psihičke promene u zreloom dobu ne počivaju na biološkom sazrevanju kako onda izgleda taj razvoj bez hronološke starosti (jer je, po definiciji, reč o biološki zreloom organizmu)?

Naravno, u tom slučaju kao oslone tačke mogu poslužiti sledeći mehanizmi: a) da razvoj u pre-adultnim periodima daje opšti smer promena i u adultnom periodu, b) da postoje specifične zakonitosti autogeneze, tj. unutrašnje zakonitosti svakog razvojnog procesa čak i kada on nema biološku osnovu i c) da su razvojne promene u odrasloom periodu određene redosledom događaja u okolini (tzv. „socijalno-kulturnim kontingencijama”, Labouvie — Vief, 1977). Veoma je verovatno da u određivanju razvoja u zreloom dobu deluju sva ova tri mehanizma.

Najpre, između pre-adultnih perioda i zrelog doba i ne postoji neki uočljivi diskontinuitet. Usled toga, sva dinamika ličnosti ostaje delatna i u zreloj dobi. Svi nerešeni konflikti iz prethodnih razvojnih faza nastaviće svoje dinamičnije dejstvo. Posebno su ovde od značaja svi oblici heterohronija u razvoju, tj. neujednačenog razvoja pojedinih komponenti ličnosti. U ekstremnim slučajevima, čitavo zrelo doba može proteći u otklanjanju tih neravnoteža usled neujednačenog razvoja različitih dimenzija ličnosti. A iz toga sledi da ako jedinka uspe da u zrelo doba ostvari uravnotežavanje neravnoteža iz pre-adultnih perioda — da ćemo u takvim slučajevima imati pravi razvoj, tj. rešavanje zaostalih razvojnih zadataka iz prethodnih razvojnih faza. Ali, s obzirom da se rešavanje obavlja u sasvim drugojačijem opštem okviru — i dinamika tog razvoja i rezultati će biti drugojačiji.

Za dinamiku razvoja u zrelo doba verovatno su ipak značajniji ne zaostali nego aktualni razvojni zadaci. Biološki zreli organizam ne znači i život bez razvojnih problema. Razvojni problemi i razvojni zadaci proističu iz dinamičkih odnosa s okolinom, sa socijalnom okolinom. Različiti oblici socijalnih zahteva i socijalnih očekivanja („socijalno-kulturne kontingencije”) koje svaka sredina postavlja svakom uzrastu upravo i čine suštinu razvojnih zadataka i za pripadnike zrelog doba. Tu, pre svega, spada ovladavanje novim ulogama: profesionalnim, socijalnim, porodičnim. Od ljudi zrelog doba se očekuje da pokažu profesionalnu kompetenciju, da preuzmu različite uloge rukovođenja i organizacije, da preuzmu odgovornost za donošenje odluka sa često krupnim posledicama, da preuzmu roditeljske uloge, da i u odnosu na sopstvene roditelje postepeno preuzmu ulogu starateljstva (i otud se suoče sa ulogom onih koji su u prvom redu pri preuzimanju odgovornosti, pri čemu ne mogu da računaju na starije i kompetentnije od sebe), da igraju nove i zrelije uloge u heteroseksualnim odnosima itd.

Ovakvi socijalni zahtevi i očekivanja dovode do svih onih tipova dinamogenih situacija koje su opisane u psihološkoj literaturi: frustracija, stresa, konflikata i kriza (veoma dobru sistematizaciju tih situacija izlaska iz njih daje Vasiljuk, 1984).

Razvojna teorija koja je bila utemeljena na izučavanju pre-adultnih razvojnih faza uvek je nastojala da što pre opiše prelazak na zrelost i, time, okonča svoj posao. U osnovi, po svom duhu mnoge razvojne teorije su adinamičke, a-genetičke. Najpre po tome što mnogo više sluha imaju za strukturalne opise stabilnih razvojnih stadijuma, a manje za prelazne razvojne faze. I razvojni psiholozi na prelazne tzv. kri-

tične periode razvoja gledaju kao na neku vrstu „bolesti razvoja” a ne vidi se da oni čine upravo srž razvojnog procesa. Upravo i kod takvih razvojnih psihologa se uočava tendencija da što pre proglase dostizanje završne, zrele faze. I, opet, ovde je tipičan slučaj Pijažea koji dostizanje stadijuma formalnih operacija smatra završetkom razvoja.

Od svih razvojnih psihologa Vigotski ponajviše zaslužuje epitet „razvojni”. Njega mnogo više interesuje „razvojna dinamika” nego „razvojna statika” i „dinamika uzrasta” naspram „statike uzrasta” (posebno: Vigotskij, 1984). Razlikujući relativno stabilne razvojne faze i faze razvojnih kriza koje se naizmenično smenjuju Vigotski ističe da se priroda razvoja mnogo bolje može sagledati ako se faze razvojnih kriza ne tretiraju kao bolesti razvoja nego kao faze u kojima se razotkriva priroda razvojnih promena, kao norma i normalnost razvoja. Na njih upravo tako treba gledati, čak i ako su osnovne manifestacije tih prelaznih ili kritičnih faza razvoja negativne. Naime, te razvojne faze (tipičan slučaj je adolescentna kriza) se prepoznaju po, spolja gledano, negativnim simptomima: raspadu dotle organizovanih ponašanja, po neravnotežama, po konfliktima i to, pre svega, po konfliktima sa socijalnom okolinom. Bolja analiza tih kritičnih (prelaznih) perioda razvoja otkriva njihovu pravu ulogu u razvoju: u tim periodima se vrši razaranje starih struktura ponašanja, odumiranja manje zrelih oblika ponašanja i pojava novih oblika ponašanja. Sve to zajedno daje sliku neravnoteže, nesklada čak i patologije. Međutim, upravo u tim periodima nastaju novine u razvoju a to je, valjda, i suština razvoja. Stabilni periodi koji potom slede samo su stabilizacija novina u ponašanju koje su nastale u prelaznim, kriznim fazama razvoja. Prema tome, osnovni konstruktivni deo razvoja odvija se u kriznim fazama i otuda se u njima bolje ispoljava priroda razvojnih procesa nego u stabilnijim razvojnim fazama.

Najuočljiviji simptom početka krizne faze razvoja jeste sukobljavanje sa socijalnom okolinom. To i jeste samo simptom-simptom početka uspostavljanja novih odnosa sa socijalnom okolinom, početak osvajanja nove socijalne uloge ili sticanja novog socijalnog statusa. Dakle, i ovde se negativan simptom pojavljuje kao nagoveštaj kvalitativne razvojne promene. Vigotski tu situaciju koja karakteriše odnose jedinke i njenog socijalnog okruženja naziva socijalnom situacijom razvoja.

Očigledno je da ovakva razvojna analiza, koja prelazne (krizne) faze tretira kao suštinu razvoja i koja nastoji da definiše socijalnu situaciju razvoja, u svakom razvojnom periodu zadržava svoju punu vrednost i u zreлом periodu.

U ovakvoj perspektivi zrelo doba ne može biti nikakva beskonfliktna faza razvoja. Beskonfliktnost zrelog doba je samo jedan od postojećih mitova. „Socijalno-kulturne kontingencije”, tj. ešelonirani socijalni zahtevi i socijalna očekivanja, primerena svakom uzrastu, upravo i čine specifičnu socijalnu situaciju razvoja jedinke u sukcesivnim fazama zrelog čoveka, koji ide iz jedne faze u drugu dospevajući u situacije frustracija, stresa, konflikata i kriza i tražeći načine izlaska iz tih situacija. Rešavajući te situacije kriza i odrasla zrela osoba suštinski menja odnose sa socijalnom okolinom i time, ponovo, dospeva u novu socijalnu situaciju razvoja.

Svaka sukcesivna socijalna situacija razvoja je vid „socijalne ekologije zrelog doba” (Labouvie-Vief, 1977). Ono što nam apsolutno nedostaje, sada i ovde, jeste upravo precizan opis te socijalne ekologije pojedinih zrelih uzrasta.

Ta „socijalna ekologija” je, očigledno, različita u različitim društvima, u različitim društvenim grupama jednog istog društva, u različitim istorijskim trenucima. I ovde dolazimo do osnovne specifičnosti razvoja zrelog doba. Sve pre-adultne faze razvoja imaju mnogo univerzalnog jer predstavljaju i faze biološkog sazrevanja. Osnovnu specifičnost situacije razvoja u zrelo doba čini to što psihički razvoj u tom periodu nosi sva obeležja *istorijskog* razvoja. Naime, socijalna situacija razvoja je u odraslom dobu zavisna od socijalno-istorijskog konteksta i, otud, ima mnogo manje univerzalne karakteristike nego što je to slučaj s razvojem u periodu detinjstva i mladosti, gde bitnu komponentu razvoja čini i univerzalno biološko sazrevanje.

Istorijski razvoj je po svojoj suštini razvoj bez određene konačne zrele faze (kakva je faza biološke zrelosti), to je neprekidna konstrukcija novih socijalnih situacija razvoja novih prelomnih (kriznih) faza i novih izlazaka iz tih kriznih situacija (u vidu osvajanja ovih socijalnih uloga i socijalnih statusa, metamorfoza ličnosti, izgrađivanja novih zamisli života, novih životnih filozofija, novih vrednosnih sistema, novih predstava o sebi samom itd.). Ovde, dakle, nema završnih faza razvoja jer se odraslo, zrelo doba uvek nanovo odlikuje u novom socijalno-istorijskom kontekstu; ovde je stalna sama promena.

Iz ovakve konceptualizacije razvoja u zrelo doba nužno se nameće — što je posebno značajno — preispitivanje razvojnih teorija koje se odnose i na pre-adultne faze razvoja. Nije li i tamo precenjen univerzalni karakter razvojnih promena, a potcenjena istorijska komponenta tih promena.

Umesto zaključaka: pogled unapred

Razvojem razvojne psihologije zrelog doba u razvojno-psihološka istraživanja uveden je još jedan uzrast — zrelo doba. Time su otvoreni novi istraživački problemi: odnos između pre-adultnih i adultnih perioda razvoja, nužnost razdvajanja uzrasnih i generacijskih razlika, problemi odnosa individualnog i istorijskog razvoja, nužnost da se prouče socijalni zahtevi i socijalna očekivanja (različita u različitim sredinama i istorijskim trenucima) koji se postavlja odraslim ljudima u različitim periodima njihovog života.

Metodološki problemi razvojne psihologije se postavljaju u oštrijem vidu: kakva je vrednost transverzalnih naspram longitudinalnih metoda, kakve su mogućnosti njihovog kombinovanja, kakvim metodama utvrditi uzrasno udaljene razvojne fenomene (na primer, razvoj afektivnog vezivanja u ranom detinjstvu i u zrelo doba), kako različite individualne i istorijske komponente razvoja ličnosti itd.

Najznačajniji su baš ti teorijski izazovi razvojnoj psihologiji zrelog doba. Psihologija se suočila s fenomenom razvoja koji ne počiva na biološkoj maturaciji, i neophodna je celovita rekonstrukcija razvojne teorije počev od kriterijuma za razlikovanje razvojnih promena, analize pokretača razvoja (u situaciji kada je isključena varijabla biološkog sazrevanja), potrebe suočavanja sa situacijom kada ne postoji finalna („zrela“) faza razvoja, nužnosti povezivanja individualnog i istorijskog razvoja kao neprekidnih nizova novih konstrukcija koje nisu preprogramirane nego se njihov smer i njihovo značenje mogu izvesti samo iz unutrašnje logike samog razvojnog procesa.

Literatura

1. Ananjev, B. G. i Stepanova, E. I.: *Razvitije psihofizioloških funkcij vzroslih ljudej*, Pedagogika, Moskva, 1977.
2. Antonucci, T. (Ed): *Attachement: a life-span concept*, Human Dev., 1976. vol. 19, № 3.
3. Baltes, P. and Schaie, K.: *Life-span developmental Psychology* (Personality and Socialization) Academic Press, New York 1973.
4. Baltes, B. and Brim, O. (Eds): *Life-span development and behavior/ 6 volumes* Academic Press, New York, 1981—1984.
5. Labouvie — Vief, G.: *Adult cognitive development: in search of alternative explanations* Merrill-Palmer Quat., 1977. vol. 23.

6. Mc Cluskey, K. and Reese, H. (Eds): *Life-span developmental psychology: historical and generational effects*, Acad. Press, New York, 1984.
7. Vasiljuk, F. E.: *Psihologija pereživaniya*, MGU Moskva, 1984.
8. Vigotskij, L. S.: *Sobranie sočinenij (tom 4)* Pedagogika, Moskva, 1984.

ОСТАДУУ ВЕГОЯ ОМЕНИ
ЛИЩЕСКО РЕВКАТКИНО
КЕМОЛКЕ, ОМЖСКИМА
БЛОГОРОДИЦАМОКЕ
ШЕВКИНИНЕСТОДОУ
ОДОКАШЕАМЖОВКЕ
КШЕЛИКЛОШБУЦЖ
ВЕНОМНИАРУПОКОДИ
ИЛСЕВИПОСЛУШНИИ
АДОНОСИИМОЛИФРА

ИВЕЛИКОМУВАЕНКАМ
ОФИМОКАШЕПОСЛАС
ВЕТОМЕСОММАШЕВ
ОССАРАСВИСТУРИВУ
ШЛУМОЛВЕОМУСЕ
ИЖМОШОПДОКОРЕ
ИМУКОМУТИДООНЕ
КОШКЕГОДВОДУЧИ
НИСКЕТОМЕТОВОЛИИ
ВЕТИПОТМОДОУМАШ